

RAPPORT 2015:25

ÖVERBY KVARN

Antikvarisk medverkan vid
tillverkning och montering av
nya vingar på Överby kvarn,
Sollentuna socken och
kommun i Uppland

Hedvig Bellberg
Bebyggelseantikvarie

Överby kvarn med hunden Saga i förgrunden. Fotot togs 2015-08-21, dagen då nya kvarnvingar monterades. Foto Hedvig Bellberg

CC BY 04

Produktion: Stockholms läns museum

Fotografier: Hedvig Bellberg, om inget annat anges

Omslagsbild: Överby kvarn med nya vingar, nummer LP_2016_00105

Baksida: Överby kvarn med omgivande landskap

Allmänt kartmaterial: Tätortskartan i Stockholms län

Nacka 2017

Innehåll

Administrativa uppgifter.....	4
Sammanfattning av utförda åtgärder.....	5
Bakgrund.....	5
Kulturhistorisk värdering.....	5
Byggnadshistorik med relevans för ärendet	5
Utförda arbeten	
• Tillverkning	8
• Montering.....	9
• Tillkommande ytbehandling	9
Avvikelser från arbetshandlingar.....	10
Noterat vid slutbesiktningen.....	10
Kulturhistorisk bedömning av utförda åtgärder.....	10
Övriga handlingar med relevans för ärendet	10
Källor.....	10
Bildsidor.....	11-22

Administrativa uppgifter

Objekt:	Överby kvarn
Socken:	Sollentuna
Kommun:	Sollentuna
Landskap:	Uppland
Arbetshandlingar:	Offert med arbetsbeskrivning från Hallgren Hantverk i Forsvik, medlem av Traditionsbärarna
Länsmuseets diarienummer:	2014:023
Länsstyrelsens beslut:	Dnr 434-1943-2014
Byggherre/beställare:	Sollentuna hembygdsförening
Entreprenör:	Hallgren Hantverk genom Mattias Hallgren
Antikvarisk medverkan:	Stockholms läns museum genom Hedvig Bellberg
Byggtid:	Mars – september 2015
Antikvarisk slutbesiktning:	2015-09-29 genom Hedvig Bellberg Närvarande vid besiktningen var även Per-Inge Gyllenhammar och Thord Sundvall, vilka ingick i Sollentuna hembygdsförenings arbetsgrupp.

Sammanfattning av utförda arbeten

År 2015 fick Överby kvarn fyra nya kvarnvingar i högkvalitativ, västsvensk lärk. Kvarnvingarna tillverkades i Forsvik i april, levererades den 24 juni och uppsattes den 21 augusti. Antikvarisk slutbesiktning hölls den 29 september.

Bakgrund

Arbetena var av akut karaktär, sedan kvarnens tidigare vingar förstörts vid en storm 2014-09-22.

*Då Överby kvarn fotograferades den 1/7-2015 satt bara två vingar kvar.
Foto Hedvig Bellberg, LP_2016_00106.*

Kulturhistorisk värdering

Överby kvarn ligger på en höjd, i ett sammanhängande öppet jordbrukslandskap norr om Stäketvägen, vars föregångare är en landsväg med lång historisk kontinuitet. Området är klassat som värdefull miljö i kommunens kulturminnesvårdsprogram. Kvarnbyggnaden är en av länets få bevarade, därtill alltjämt driftduglig.

Kartbilden ovan upprättades 2015. Källa: Tätortskartan Stockholms län

Byggnadshistorik med relevans för ärendet

En kvarn i aktuellt läge finns utsatt på karta första gången 1810. Nuvarande byggnad uppges dock vara uppförd kring 1800-talets mitt.

Överby kvarn är en så kallad holländare, med fast kvarnhus och vridbar hätta. På så vis kan kvarnvingarnas läge anpassas optimalt efter vindriktningen. Kvarnen uppfördes för yrkesmässig drift. En större reparation genomfördes 1895.

*Bild till höger togs 1904. Mannen stående i mitten är mjölnare Abraham Karlsson, som arrenderade kvarnen 1895-1909. När tiden medgav sysslade han även med snickeri- och byggnadsarbeten. Vintertid flätade han korgar av vide, så kallade potatiskorgar, vilka sändes i vagnslaster till Stockholm.
Källa: Stockholms läns museum*

*Bilden ovan togs 1940, då kvarnen förföll.
Källa: Stockholms läns museum*

Bilden till höger togs 1953, då kvarnen åter var i gott skick. Källa: Stockholms läns museum

Den siste mjölnaren i Överby arrenderade kvarnen 1895-1909. Därefter stod kvarnen oanvänd och förföll, tills Överby gårds dåvarande ägare 1943 skänkte den till Sollentuna hembygdsförening. En upprustning vidtog följande år. Från 1945 och 1953 finns bilder tagna av den då reparerade kvarnen.

Överby kvarns södra sida, fotograferad vintern 1968, efter nyligen genomförda reparationer.

Överby kvarns norra sida, fotograferad vintern 1968, efter nyligen genomförda reparationer.

Nästa upprustning skedde 1967, i samverkan med Sollentuna kommun. Den tidigare, delade fasadpanelen ersattes av en ny med hellånga, tryckimpregnerade bräder. Övervåningens dörröppningar borttogs. Fönstrens placering ändrades.

Vid genomgripande upprustning 1992-1995 återfick kvarnen delad fasadpanel. Kvarnens maskineri och kvarnvingarna reparerades till brukbart skick. Sedan återinvigning i maj 1995 driftsätts kvarnen två gånger årligen.

Vid yttre upprustning 2012 borttogs all tryckimpregnerad panel. Rötskadat virke i regelstommen höggs ur. I nordöstra hörnet byttes ett helt parti bärande konstruktionsvirke. Upprustningen 2012 finns närmare redovisad i Stockholms läns museums rapport 2012:24.

Vid en storm hösten 2014 skadades kvarnvingarna. Till saken hör att de var försvagade efter mångårigt slitage.

Bilden till höger togs 2014-01-15. Dåvarande kvarnvingar, från 1990-talet, höll 16 meter i diameter. Foto Per-Inge Gyllenhammar

Lärken togs ur en gammal skog i Västsverige.
Foto Mattias Hallgren, Forsvik.

Bilden ovan visar läcker 1" x 1½-2" som användes i vingarnas längdriktning, på häcksked och skalk.
Foto Mattias Hallgren, Forsvik

Utförda arbeten

Tillverkning

Väl utvuxna lärkräd fälldes ett år i förväg, för att virket skulle hinna torka tillräckligt.

Virket högs ut och sågades i jämna, kvadratiska 8½-meterslängder, tjocklek 8x8". Fyra längder krävdes för fyra vingstockar/vingbalkar.

Övrigt längdvirke sågades till läcker 1" x 1½-2" och klenare bräder. Till varje vinglängd åtgick fyra läcker/vingbräder, en i framkant på skalken och tre i häcksleden. Till häckverk/sprygelverk togs finsågade bräder, sjutton tvärgående och tre längsgående. Sprygelverket fick en bredd om c:a 1,2 meter och en längd om drygt 7 meter. Fyra jämnt placerade smala vingbräder sattes på spryglarnas utsida, på motsatt sida om sprygelverket. Vingbräderna och regler under spryglarna fick fint utsågade sidor.

Kvarnvingar med häckverk/sprygelverk av finsågade bräder levererades 2015-06-29.
Foto Hedvig Bellberg

Montering

Med hjälp av rep, block och talja lyftes de nytillverkade kvarnvingarna. Skylift användes för att fixera vingarna vid vingaxeln.

När de nya vingarna skulle monteras fixerades de två kvarvarande gamla vingarna med rep i marken, för att tjäna som motvikter när de nya vartefter uppsattes. På så vis vreds vingaxeln för varje ny vinge kommit på plats. De nya vingarna hölls fast med rep från marken, så att de inte skulle börja svinga runt vid fastsättning i vingaxeln.

Befintliga timmeranordningar till vingdriften tjärströks.

När de nya vingarna skulle monteras fixerades de gamla vingarna med rep, för att tjäna som motvikter när de nya vartefter uppsattes. Foto Per-Inge Gyllenhammar

Tillkommande ytbehandling

Traditionellt ytbehandlas inte lärk, eftersom virket är väderbeständigt och dessutom så tätt att vidhäftningen är dålig. I detta fall ville beställaren ändå prova en impregnering, eftersom kvarnvingarna är särskilt utsatta för väder och vind. Impregneringen skulle dessutom ge flamskydd.

För ändamålet valdes *OrganoWood*, en produkt utvecklad av Stockholms universitet och Sveriges lantbruksuniversitet, tillverkad i Roslagen av OrganoWood AB. Produkten är avsedd för såväl tryckimpregnerat som obehandlat virke, av exempelvis gran, fur, ek och lärk.

Produkten används i ett tvåstegssystem

- I första steget appliceras ett lager flam- och rötskyddande lösning, som är vattenbaserad, bestående av kiselmineraler och växtämnen. Lösningens verksamma ämnen förenas med virkets träfibrer och ger på så vis både rötskydd och flamskydd.
- I andra steget appliceras två lager smuts- och vattenskyddande emulsion (med varandra olösliga komponenter). I denna finns vattenavstötande organiska kiselpolymerer och växtämnen som penetrerar i träfibrerna. På så vis blir virket mer vattenavstötande.

Avvikelser från arbetshandlingar

Inga avvikelser från upprättade arbetshandlingarna noterades. Ett tillägsarbete var tjärstrykning och ytbehandlingen med flam- och rötskyddsmedlet OrganoWoods. Varken entreprenören eller medverkande antikvarie förordade dessa åtgärder, som ändå godtogs då de knappast lär skada.

Noterat vid slutbesiktningen

Enligt vingtillverkarens rekommendation skall kvarnvingarna ”motioneras”, vilket innebär att de regelbundet vrids ett kvarts varv, helst en gång per månad och inte mindre än en gång per kvartal.

I en av dörrarna noterades en rötskada som behöver åtgärdas i sinom tid.

*I en av dörrarna noterades en rötskada.
Foto Hedvig Bellberg IMG 3533*

Kulturhistorisk bedömning av utförda åtgärder

Överby gårds väderkvarn, en av länets få bevarade, tjänar som landmärke i ett jordbrukslandskap klassat som regionalt intresse för kulturmiljövården. Därför är angeläget att kvarnen hålls i stand.

De nya kvarnvingarna möjliggör fortsatt kvarndrift och bidrar på så vis även till att kunskapen om en äldre hantverksteknik hålls vid liv.

En viktig förutsättning var att en specialkunnig snickare anlätades, med tillgång till virke av önskvärd kvalitet.

Tack vare förvaltaren Sollentuna hembygdsförening finns goda förutsättningar för såväl fortsatt kvarndrift som kontinuerligt byggnadsunderhåll.

Övriga handlingar med relevans för ärendet

- Förfrågningsunderlag upprättat 2013 av Sollentuna hembygdsförening
- Offert 2014-01-12 upprättad av Hallgren Hantverk i Forsvik

Otryckta källor

Stockholms läns museums arkiv

Kvarninventering 1968, utförd av Länsstyrelsen - Planeringsavdelningen

Tryckta källor

Sollentuna – igår och imorgon, program för kulturmiljövård. Sollentuna kommun 1993, s 56-57

Svag vind för Överby kvarn/Vi i Sollentuna 19/9 2016/

Virket av lärkträ fick torka i ett års tid. Foto Mattias Hallgren

Virket höggs ut och sågades i jämna kvadratiska 8½-meterslängder, tjocklek 8x8". Foto Mattias Hallgren, Forsvik

Kvarnvingarna levererades till Överby 2015-06-24. Foto Per-Inge Gyllenhammar

Slutsträckan fram till kvarnen kördes vingarna styckevis, på ett specialbyggt släp. Foto Per-Inge Gyllenhammar

Inför impregneringen ställdes kvarnvingarna upp på bockar. På bilden ovan syns häckverket med spryglarna särskilt tydligt.
Foto Per-Inge Gyllenhammar

Närbild av vingspetsar med ändbeslag i detalj. Foto Per-Inge Gyllenhammar

Närbild av vingarnas bas. Foto Per-Inge Gyllenhammar

Efter att vingarna impregnerats med flam- och rötskyddsmedel täcktes de över med presenningar, för att låta fukthalten sakta sjunka före monteringen.
Foto Hedvig Bellberg LP_2016_00108.

Bilden ovan visar vingbrädernas undersida, i mötet med reglarna som ligger an mot sprygelverket. Foto Hedvig Bellberg LP_2016_00109.

En vinge hissas på plats med hjälp av rep, block och talja. Foto Gittan Eriksson

En skylift användes för att fixera vingarna vid vingaxeln.
Foto Gittan Eriksson

Vingarna monteras med hjälp av rep, så att de inte snurrar, och en skylift som når att fixera vingarna i vingaxeln. Här på kvällen den 21 augusti.
Foto Per-Inge Gyllenhammar

Alla fyra vingar satt på plats vid middagstid den 23 augusti 2015.
Foto Per-Inge Gyllenhammar

Ändbeslaget syns tydligt på den närmaste vingen. En kedja förankrar vingarna i marken så att de inte roterar fritt. Foto Hedvig Bellberg LP_2016_00110

Vid slutbesiktningen den 29/9 var vädret högtrycksbetonat. De nya kvarnvingarna framträdde i kontrast mot klarblå himmel. Foto Hedvig Bellberg LP_2016_00111.

Den tvärgående balken som sticker ut ur hättan tjärströks, men behöver snart bytas, på grund av rötskador. (I nuläget är den täckt av en plåt.)
Foto Hedvig Bellberg LP_2016_00113

På kvarnhusets baksida sitter ett stort stag som tjärströks.
Foto Hedvig Bellberg LP_2016_00112.

**STOCKHOLMS
LÄNS
MUSEUM**